

1

τέλη Ιανουαρίου 1942,
Αθήνα

Η βροχή δεν έλεγε να κοπάσει. Από τα ξημερώματα έπεφτε ασταμάτητα στην πεινασμένη Αθήνα συνθέτοντας ένα σκηνικό καταθλιπτικό. Το νερό συναντούσε την πείνα και μαστίγωνε τα σκελετωμένα κορμιά, λες και ήθελε να δώσει το χαριστικό χτύπημα στους εξαντλημένους πολίτες της πόλης του Περικλή. Στο παράθυρο τα χνώτα και η υγρασία είχαν σχηματίσει ένα περίεργο πέπλο, σαν να ήθελαν να κρύψουν την ντροπή που κυκλοφορούσε έξω από αυτό. Ο Στέφανος το σκούπισε με το μανίκι του την ώρα που ένας πεζός διαβάτης σωριαζόταν από την πείνα και την εξάντληση στο πεζοδρόμιο της οδού Αλωπεκής. Ακόμα μια εικόνα ντροπής, που πλέον δεν προκαλούσε εντύπωση. Η ντροπή είχε γίνει συνήθεια. Η αξιοπρέπεια δεν είχε θέση στην Αθήνα του χειμώνα του 1941-1942. Δύο περαστικοί έσπευσαν να βοηθήσουν τον σωριασμένο, ένας έβγαλε από την τσέπη του ένα ξεροκόμματο και του έδωσε το μισό. Από ένα διπλανό, μικρό καφενεδάκι, ο δεύτερος έτρεξε να φέρει ένα ποτήρι νερό. Ό,τι βιοήθεια μπορούσε να του προσφέρει ο καθένας, να του δώσουν ζωή, αλλά για πόσο άραγε; Ο δυστυχής το πιο πιθανό θα κατέρρεε εκ νέου - αν όχι στο επόμενο τετράγωνο, σίγουρα την επόμενη μέρα. Η ντροπή και ο θάνατος ήταν οι αχώριστοι σύντροφοι της

καθημερινότητας των Αθηναίων, ήταν το σύνηθες και το προφανές, ίσως και το λυτρωτικό σε μια ζωή που μόνο ζωή δεν την έλεγες.

Ο Στέφανος Γαλανός έκλεισε τα μάτια και κούνησε το κεφάλι ελαφρά προς τα πίσω, σαν να ήθελε να ονειρευτεί έναν κόσμο καλύτερο. Ήταν νέο παιδί -μόλις 22 ετών, βάδιζε στα 23-, αλλά καμιά φορά, ειδικά όταν έβλεπε έναν δύσμοιρο Έλληνα να καταρρέει από την πείνα, αισθανόταν υπέρογηρος. Στα 22 χρόνια της ζωής του είχε προλάβει να πολεμήσει στα βουνά της Ηπείρου, να μπει θριαμβευτής στην Κορυτσά, να ακούσει σφαιρές να σφυρίζουν σύρραις στο κορμί του -με μία από αυτές να του σπάει τον βραχίονα του αριστερού χεριού-, να κλείσει τα μάτια νεκρών συμπολεμιστών του, και τώρα να ζει σκλάβος στην ίδια του τη χώρα. Πολλά, πάρα πολλά, για έναν νέο άνθρωπο 22 ετών. Και όμως, τα άντεχε όλα, έτσι είχε μάθει, «είς οίωνδος ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης».

Θυμήθηκε τις σειρήνες να στριγγλίζουν ξημερώματα της 28ης Οκτωβρίου 1940, τους εφημεριδοπώλες να ουρλιάζουν με τα έκτακτα παραρτήματα των εφημερίδων στα χέρια τους για την κήρυξη του πολέμου και τους Αθηναίους να τρέχουν να τα προμηθευτούν για να διαβάσουν τη συγκλονιστική είδηση. Ακόμα ένας πόλεμος αυτόν τον αιώνα και δεν έχουμε φτάσει καν στα μισά του... Τα νέα θα έγραφαν ιστορία. Ο Ιταλός πρέσβης σαν κλέφτης παρουσιάστηκε μέσα στη νύχτα, στις τρεις τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου, στην αυλόπορτα του σπιτιού του Έλληνα Πρωθυπουργού, Ιωάννη Μεταξά, στην οδό Στρατηγού Δαγκλή 10, στην Κηφισιά. Ζήτησε να τον δει για να του επιδώσει τελεσίγραφο της κυβέρνησής του. Επί της

ουσίας το τελεσίγραφο έλεγε – ουσιαστικά απαιτούσε: «Αφήστε τα ιταλικά στρατεύματα να εισέλθουν ελεύθερα στο ελληνικό έδαφος και να καταλάβουν τη χώρα σας. Οποιαδήποτε αντίσταση θα συντριβεί διά των όπλων». Η κίνηση των Ιταλών δεν ήταν έκπληξη. Μάλλον αναμενόμενη ήταν. Είχε προηγηθεί ο τορπιλισμός της «ΕΛΛΗΣ» ανήμερα της Παναγιάς, τον Δεκαπενταύγουστο του 1940, στο λιμάνι της Τήνου. Είχαν προηγηθεί οι στημένες προκλήσεις των Ιταλών και Αλβανών στην ελληνοαλβανική μεθόριο, η προβοκάτσια με την έκρηξη τριών βομβών στο γραφείο του Ιταλού λιμενάρχη στο λιμάνι των Αγίων Σαράντα (την οποία είχαν δήθεν τοποθετήσει Έλληνες), η κατηγορία ότι ένοπλη ελληνική συμμορία είχε επιτεθεί σε αλβανικά στρατιωτικά φυλάκια κοντά στην Κορυτσά. Έκπληξη δεν ήταν όμως ούτε η απάντηση του Έλληνα Κυβερνήτη στην ιταμή πρόκληση του Ιταλού πρέσβη: «Κανένας λόγος δεν μπορεί να γίνει περί ελευθέρας διελεύσεως. Λοιπόν έχουμε πόλεμο». Ο Μεταξάς έδωσε τη μόνη απάντηση που ξέρουν να δίνουν οι Έλληνες: «ΟΧΙ». Οι Ιταλοί δεν τήρησαν ούτε τη διορία που οι ίδιοι έθεσαν με το τελεσίγραφό τους. Η διορία έληγε στις 5:30 το πρωί, αλλά εκείνοι ξεκίνησαν την επίθεσή τους κατά της Ελλάδας στα ελληνοαλβανικά σύνορα στις 5:30. Οι Αθηναίοι ξύπνησαν από το ουρλιαχτό των σειρήνων και άκουσαν από τον Ραδιοφωνικό Σταθμό Αθηνών το έκτακτο ανακοινωθέν του Γενικού Στρατηγείου: «Αἱ ιταλικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις προσβάλλουν ἀπὸ τῆς 05:30 πρωινῆς τῆς σήμερον τὰ ήμέτερα Τμήματα Προκαλύψεως τῆς Έλληνοαλβανικῆς μεθορίου. Αἱ ήμέτεραι δυνάμεις ἀμύνονται τοῦ Πατρίου ἐδάφους».

Ο Στέφανος έφερε στη σκέψη του το ποτάμι της πατριωτικής ανάτασης που κυλούσε στους δρόμους της Αθήνας. Τα νέα δεν αντιμετωπίστηκαν από τους Έλληνες ως οδυνηρά. Το ακριβώς αντίθετο. Τα υποδέχθηκαν ως χαρούσυνα και αμέσως έδειξαν την αποφασιστικότητά τους να αντισταθούν στον άνανδρο εισβολέα. Ένα χαμόγελο εμφανίστηκε στα χείλη του Στέφανου με τη σκέψη αυτή – ούτε θυμόταν από πότε είχε να χαμογελάσει. Ξαναείδε με τα μάτια της ψυχής του τους χιλιάδες που ξεχύθηκαν στους δρόμους και στις πλατείες της Αθήνας πανηγυρίζοντας και ζητωκραυγάζοντας. Πόλεμος ήταν αλλά μόνο δάκρυα χαράς έβλεπες, πουθενά λυγμούς ή κραυγές φόβου. Οι Έλληνες, στη μακραίωνη ιστορία τους, δεν έστρεψαν ποτέ αλλού το πρόσωπό τους την ώρα του καθήκοντος. Όποτε χρειάστηκε να εκπληρώσουν το ιερό χρέος προς την Πατρίδα, δήλωσαν παρόντες. Το ίδιο έκαναν και τώρα.

Ο Στέφανος θα ξεκινούσε τον Οκτώβριο –όταν ξέσπασε ο πόλεμος– το τρίτο έτος φοίτησης στη Νομική και δεν το σκέφτηκε λεπτό. Πρώτος έτρεξε στο στρατολογικό γραφείο και ζήτησε να καταταγεί εθελοντής και να φύγει για το μέτωπο. Τον πήραν στο Πυροβολικό. Η μονάδα του συμμετείχε στην αναχαίτιση την ιταλικής επίθεσης, πολέμησε στα βουνά Μόροβα-Ιβάν, στις μάχες που οδήγησαν στην κατάληψη της Κορυτσάς. Ο Στέφανος είχε δει τη δύξα να στεφανώνει τα ελληνικά όπλα μαζί με τις ελληνικές σημαίες να ανεμίζουν στα χέρια των Βορειοηπειρωτών, είχε προλάβει να ζήσει σε λιγότερο από έναν μήνα στιγμές μεγαλείου, που άλλοι δεν τις ζουν σε μια ολόκληρη ζωή. Σε εκείνες τις μάχες που θεμελίωσαν μια επο-

ποιία, ο Στέφανος τραυματίστηκε στο χέρι και λίγες μέρες πριν την 22α Νοεμβρίου 1940 (μέρα που εισήλθε ο Ελληνικός Στρατός νικηφόρος και απελευθερώτης στην Κορυτσά, μαζί και η μονάδα του Στέφανου) εκείνος επέστρεψε στην Αθήνα. Την 18η Νοεμβρίου, ο λαός της Αθήνας υποδεχόταν με δάκρυα στα μάτια, λουλούδια στα χέρια και δυνατές, αν και τρεμάμενες από τη συγκίνηση, ιαχές τους λαβωμένους Έλληνες ήρωες-στρατιώτες του μετώπου. Στην Αθήνα πια άκουσε την 6^η Απρίλιου του 1941 τα νέα της γερμανικής, αυτή τη φορά, επίθεσης στη Μακεδονία κατά μήκος της ελληνοβουλγαρικής και ελληνογιουγκοσλαβικής μεθορίου, στην Αθήνα τον βρήκε το νέο έπος της Μάχης των Οχυρών της Γραμμής Μεταξά και αργότερα τα θλιβερά μαντάτα της πτώσης του μετώπου και της τριπλής κατοχής. Ένα αντίστοιχο μουντό πρωινό σαν το σημερινό, αυτό της 27^{ης} Απριλίου 1941, οι Γερμανοί έμπαιναν στην Αθήνα και η τραγωδία της πείνας, της σκλαβιάς και της εξαθλίωσης ξεκινούσε.

Ο Στέφανος κούνησε το κεφάλι του σαν να ήθελε τώρα να διώξει αυτές τις θύμησες. Τη σκλαβιά δεν την άντεχε ούτε την ανεχόταν. Ορκίστηκε να κάνει τα πάντα προκειμένου να απαλλάξει την πατρίδα του από τους κατακτητές της. Το φθινόπωρο του 1941 γύρισε πάλι στο Πανεπιστήμιο, αλλά από την πρώτη μέρα της κατάληψης της Αθήνας από τους Γερμανούς έψαχνε να βρει τρόπο να εισχωρήσει σε μια αντιστασιακή οργάνωση. Να βοηθήσει τον αγώνα της σκλαβωμένης Ελλάδας. Ούτως ή άλλως η ακαδημαϊκή χρονιά 1940-41 είχε χαθεί. Το Πανεπιστήμιο άνοιξε τον Μάιο του 1941 με δύο νέες έδρες: Γερμανική Φιλολογία και Γερμανική Γλώσσα. Ο Στέφανος πρωτοστάτησε στις δια-

μαρτυρίες και στα επεισόδια που οδήγησαν εκ νέου στην άμεση αναστολή λειτουργίας του.

Η κατάσταση όμως εκεί τον πλήγωνε. Οι φοιτητικές οργανώσεις έμοιαζαν να έχουν πρωταρχικό στόχο την επικράτησή τους ανάμεσα στους φοιτητές και μετά την αντιστασιακή δράση. Ο ίδιος δεν ήταν μέλος κάποιας οργάνωσης, αλλά θαύμαζε έναν πρωτοετή φοιτητή της Νομικής: τον Κίτσο Μαλτέζο. Τον είχε ακούσει να μιλάει στη διαδήλωση της 28^{ης} Οκτωβρίου 1941, της πρώτης επετείου του «ΟΧΙ» και είχε εντυπωσιαστεί. Ψηλόλιγνος, ευθυτενής, ευγενικός, αριστοκρατική φυσιογνωμία, και μάλλον απόμακρη, με ωραία, βαριά και βαθιά φωνή.

Ο Στέφανος ήταν ήδη στο τρίτο έτος της Σχολής. Την αγαπούσε τη Νομική, αυτή ήταν η επιστήμη που ήθελε να σπουδάσει από μικρός. Τη θεωρούσε κατεξοχήν ανθρωπιστική επιστήμη, επιστήμη που υπηρετεί τον άνθρωπο, δίνει λύσεις στα προβλήματά του, γεφυρώνει διαφορές. Πίστευε ότι διευρύνει την προσωπικότητα και συμιλεύει τον χαρακτήρα του ανθρώπου. Δεν είχε να κάνει μόνο με τη γνώση νόμων, κωδίκων, διαταγμάτων και κανονισμών, αλλά με τη γενικότερη θεώρηση των πραγμάτων. Ο νομικός επιστήμων θέτει τις υπηρεσίες του στην υπηρεσία του Δικαίου, στον αγώνα της προσφοράς για τον άνθρωπο και την κοινωνία με πίστη και πάθος.

Ακριβώς για αυτό του είχε κάνει εντύπωση ο Μαλτέζος. Τον είχε ακούσει να μιλάει και είχε εντυπωσιαστεί. Από την κορμοστασιά του, τη ορητορική δεινότητα, τις γνώσεις του, την ταχύτητα της σκέψης του. Και επιπλέον από την ανόθευτη αγάπη του για την Πατρίδα. Όλη η εικόνα του ταίριαζε απόλυτα με τη φήμη

ότι ήταν απόγονος του οπλαρχηγού της Επανάστασης, Στρατηγού Ιωάννη Μακρυγιάννη. Ο Στέφανος είχε ακούσει ότι πριν τον πόλεμο ο Μαλτέζος ήταν βαθμοφόρος της EON, δηλαδή της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας που είχε ιδρύσει ο Μεταξάς. Για κάποιον απροσδιόριστο λόγο, εκείνος δεν υπήρξε ποτέ μέλος της EON ούτε των Ταγμάτων Εργασίας, αν και οι περισσότεροι φίλοι του ήταν. Δεν μπορούσε να δώσει απάντηση στο ερώτημα γιατί δεν εντάχθηκε ποτέ στην EON. Ίσως από σεβασμό στη μνήμη του αγαπημένου του πατέρα που ήταν φανατικός Βενιζελικός. Και ο ίδιος θαύμαζε τον Βενιζέλο, ως νομικό, ως ρήτορα και ως ηγέτη, αλλά η αλήθεια είναι, παρ' όλο που δεν το είχε ομολογήσει ποτέ ευθαρσώς, ότι μάλλον έγερνε υπέρ του Μεταξά.

Αν και μικρός, περίπου 15 ετών, είχε διαβάσει την περίφημη αλληλογραφία τους, στην ουσία, δημόσια ανταλλαγή επιχειρημάτων, για τον Εθνικό Διχασμό. Ο Βενιζέλος σταμάτησε στα 37 άρθρα στο «ΒΗΜΑ», ο Μεταξάς συνέχισε μέχρι τα 70 στην «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ». Ξεκίνησε με το άρθρο του Βενιζέλου στο «ΒΗΜΑ» τον Οκτώβριο του 1934 με σκεπτικό να ενημερώσει τις νεότερες γενιές για τις συνθήκες και τα γεγονότα της εποχής του Εθνικού Διχασμού. Ακολούθησε η απάντηση του Μεταξά με το άρθρο του που δημοσίευσε η «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» λίγες μέρες αργότερα. Αυτό το σκηνικό συνεχίστηκε μέχρι τον Νοέμβριο του 1934, όταν ο Βενιζέλος δημοσίευσε το τελευταίο άρθρο του στο «ΒΗΜΑ». Στις 23 Ιανουαρίου 1935 δημοσίευσε ο Μεταξάς στην «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» το τελευταίο άρθρο του. Ήταν ο επίλογός του στην ιδιότυπη αυτή αλληλογραφία και σε αυτό ο Μεταξάς υπογράμ-

μισε την ανάγκη για την επαναφορά των εθνικών αξιών στην καρδιά της ελληνικής νεολαίας και την ανάδειξη του Εθνικού Ιδεώδους. Ήταν επίλογος, αλλά έμοιαζε και σαν ανεπίσημο εφαλτήριο της γιγαντιαίας προσπάθειας υπό την ηγεσία του για την προετοιμασία της Χώρας για τον επερχόμενο πόλεμο. Ξεκίνησε επίσημα η προσπάθεια αυτή έναν χρόνο μετά, το 1936, με την ανάληψη της διακυβέρνησης από τον ίδιο και έλαμψε με την ηρωική της κορύφωση στα βουνά της Αλβανίας τέσσερα χρόνια αργότερα. Έγραφε ο Μεταξάς στο τελευταίο, 70ο άρθρο του:

«*Ιδοὺ λοιπόν ἡ Ἑλληνικὴ νεότης ἡ σημερινὴ, ἐστερημένη πλέον μεγάλου Ἐθνικοῦ Ἰδανικοῦ. Ποῦ νὰ στραφῇ; Διότι νεότης χωρὶς Ἰδανικὸν δὲν ἥμπορεῖ νὰ ζῆσῃ. Ἄλλοι νέοι ἐστράφησαν πρὸς τὰ ἀνθρωπιστικὰ ἰδεώδη τὰ δόποια ἄλλοι λαοὶ μὲ ἄλλην νοοτροπίαν ἐναφάνισαν. Ο ἀριστερισμὸς ἀδριστος καὶ νεφελώδης ἔγινε τῆς μόδας. Ἄλλοι ἐστράφησαν πρὸς τὴν φασιστικὴν ἀντίδρασιν...*

Άλλο ίδεωδες δυνάμενον νὰ οἰστρηλατήσῃ τοὺς Ἑλληνας, νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν των, νὰ δώσῃ σκοπὸν καὶ νόημα εἰς τὴν ζωὴν των, καὶ νὰ τοὺς συνδέσῃ ὅλους ἀλληλεγγύως πρὸς μεγάλα ἔργα, δὲν εἶνε παρὰ τὸ Ἐθνικὸν Ἰδεῶδες...

Άλλὰ τί Ἐθνικὸν Ἰδεῶδες θὰ τὴν ἐμπνεύσῃ, ἀφοῦ ἡ Μεγάλη Ἰδέα κατέπεσε μετὰ πατάγου; Ἐδῶ εἶνε τὸ σφάλμα. Δὲν κατέπεσεν ἡ Μεγάλη Ἰδέα. Κατέπεσεν ἡ προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ὑπὸ ἐδαφικὴν μορφήν. Κατέπεσεν ἡ Ἑλληνοβυζαντινὴ ἀντίληψις αὐτῆς. Δὲν κατέπεσεν δμως ἡ ἀρχαία ἀντίληψις αὐτῆς, ἡ ἀντίληψις τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἑλλη-

νισμοῦ, ὅπου εύροισκεται καὶ δρᾶ. Τὸ σφάλμα εἶνε, ὅτι ἐνομίσαμεν ὅτι ἡμποροῦμεν, κατ’ ἀναλογίαν μὲ ἄλλα ἔθνη, νὰ περιλάβωμεν ἐντὸς ὁρίων ἐδαφικῶν τὸν Ἑλληνισμόν. Ἐνῷ ἀκριβῶς ἡ ἴδιοφυΐα τῆς φυλῆς μας εἶνε τὸ νὰ μὴ ἔχῃ ὅρια...

Εἶνε βαρὺ τὸ ἔργον; καὶ δὲν ἔχει τέλος; οὔτε ὅρια; Μὰ ἔτσι εἶναι τὰ μεγάλα ἰδανικά, ἄφθαστα, ἀτελείωτα. Ἀλλως δὲν θὰ ἥσαν ἰδανικά...

Βέβαια ἐκτὸς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδανικοῦ δέν θά παύσουν οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἰδεῶν, μεθόδων, συστημάτων. Εἶνε ἡ ζωή. Ἀλλὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ θὰ ἄγουν διὰ συγκλινουσῶν ὁδῶν πρὸς τὸν αὐτὸν μεγάλον σκοπὸν, ἀρκεῖ νὰ τὸν πιστεύσῃ ἡ ἐλληνικὴ νεότης. Καὶ διὰ νὰ τὸν πιστεύωμεν, πρέπει νὰ πιστεύωμεν πρὸ παντὸς ὅτι εἴμεθα Ἑλληνες, ἐξέλιξις φυσιολογικὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τότε μόνον καὶ ἡ ἴστορία μας θὰ ἔχῃ νόημα, καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς θὰ εἶνε ἀκατανίκητος. Καὶ ὅχι νὰ νομίζωμεν ὅτι εἴμεθα ἀπλῶς κάτοικοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας, τὴν ὅποιαν ἄλλοτε κατώκησαν ἄλλοι ἀνθρώποι μὲ τοὺς ὅποιους μᾶς συνδέει συμπτωματικῶς μόνον τὸ ἐθνικὸν ὅνομα....

Πολλοὶ ἵσως δὲν θὰ ἐννοήσουν τί σχέσιν ἔχει ὁ ἐπίλογός μου μὲ τὰ ἀρθρα μου. Τί σχέσιν ἔχει ἡ ἀνάγκη Ἑθνικοῦ Ἰδεώδους εἰς τὸ ὅποιον νὰ πιστεύσωμεν καὶ ὅχι νὰ δημοκοποῦμεν μὲ αὐτό, μὲ τὸν ἐθνικὸν διχασμὸν καὶ τὸν κ. Βενιζέλον. Πράγματι, ἡ σχέσις αὕτη ἡμπορεῖ νὰ μὴ φαίνεται ἐπιφανειακῶς, εἶνε ὅμως ἐσωτερική. Καὶ ὅσοι ἔξησαν τὴν ἐποχὴν ποὺ περιέγραψα καὶ εἶδον τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν, τὴν ὅποιαν ἐπέφερεν ἡ νοοτροπία τοῦ κ. Βενιζέλου